

Сисоєва С. О.

**СПІЛКУВАННЯ І РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ
ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СВІТУ**

Розглянуто взаємозв'язок між характером спілкування та розвитком особистості в умовах постіндустріального суспільства. Проаналізовано основні особливості постіндустріального суспільства та їх вплив на розвиток особистості в системі освіти. Показано необхідність формування комунікативної компетентності студентів і прищеплення їм культури міжособистісного спілкування.

Рассмотрена взаимосвязь между характером общения и развитием личности в условиях постиндустриального общества. Проанализированы основные особенности постиндустриального общества и их влияние на развитие личности в системе образования. Показана необходимость формирования коммуникативной компетентности студентов и привития им культуры межличностного общения.

Interrelationship between the character of communication and the development of a personality in the conditions of postindustrial society is considered. The basic features of postindustrial society and their influence on the development of a personality in the system of education are analyzed. The necessity of forming the communicative competence of students and inculcation of the culture of interpersonal communication to them are shown.

Постіндустріальне суспільство як якісно новий етап розвитку людської цивілізації можна охарактеризувати тими кардинальними змінами, які відбуваються не тільки в цілях і характері суспільного виробництва, а й в духовно-культурній сфері, в тому числі у системі життєвих цінностей та ідеалів людини. Істотно змінюються характер суспільних відносин і потреби в них, що накладає певний відбиток на зміст і характер міжособистісного спілкування. Для належного урахування цих та множини інших обставин, породжених новими реаліями постіндустріального суспільства, в процесі формування і реалізації відповідних заходів з модернізації освіти необхідне детальне дослідження цих реалій, їх впливу на особистість, її цілі, потреби, прагнення та інтереси.

Це істотною мірою пов'язано з тим, що особистісний розвиток людини значною мірою відбувається під впливом її соціокультурного середовища, а також загального соціально-економічного, суспільно-політичного і духовно-культурного становища країни. Ці ж чинники істотно впливають на життєві цілі та цінності людини, на характер її соціальних зв'язків, цілей і способів спілкування з іншими людьми. З іншого ж боку, міжособистісне спілкування, у свою чергу, виступає одним з проявів системи зв'язків людини і тому являє собою потужний чинник соціалізації і розвитку її особистості.

Цілком очевидно, що сучасний етап цивілізації потребує компетентної особистості. Саме тому, як авторіві вже доводилось писати, «нова ідеологія освіти визнає необхідність формування компетентної особистості за умови реалізації суб'єктного підходу до навчання, у межах якого кожен учень має право активно вибирати і самостійно конструювати власну індивідуальну траєкторію розвитку. Відмінною рисою кінця ХХ – початку ХХІ століття є зміни в характері освіти – її спрямованості, цілях, які все більш зорієнтовані на «вільний розвиток людини», на творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність, мобільність майбутніх фахівців. Набувають поширення гуманістичні освітні парадигми, які пропонують вченим і практикам не тільки план діяльності, але й вказують напрями реалізації плану» [1, с.40]. Ці парадигми відкривають реальні можливості успішного виконання одного з головних завдань педагогіки – забезпечення належного особистісного

розвитку кожного учня і студента. Зміст же цього розвитку має передбачати і формування у них розвинутого уміння ефективно спілкуватись з іншими людьми.

Сьогодні поняття компетентності набуває все більшого поширення як в педагогічній теорії, так і в практиці освіти. При цьому перш за все мається на увазі професійна компетенція як одна з провідних якостей сучасного фахівця і важлива характеристика міри розвинуеності його особистості. Це пов'язано і з тим, що зміст цього поняття близький до поняття професіоналізму. Однак на відміну від останнього компетентність передбачає, окрім технологічної підготовки, цілу низку інших якостей фахівця, які мають, як правило, позапрофесійний або надпрофесійний характер, але в той же час необхідні сьогодні кожному фахівцю і більш повно характеризують рівень розвитку його особистості. До них слід віднести перш за все такі особистісні якості, як самостійність, здатність приймати відповідальні рішення і нести за них відповідальність, творчий підхід до будь-якої справи та уміння доводити її до кінця і постійно вчитися. Крім того, професійна компетентність передбачає гнучкість мислення, його системний характер і стратегічну та інноваційну спрямованість. Важливою її складовою виступає культура спілкування, тобто уміння вести діалог, високу комунікабельність, здатність до співробітництва.

Автор цілком поділяє слушну думку В.Г. Кременя стосовно того, що «саме від розвинуеності кожної особистості буде залежити доля держави і нації. Наше з вами завдання – так модернізувати освіту, аби якомога повніше передати майбутнім поколінням культурні надбання і позитивний досвід попередників. Разом із тим можна рішуче відгородити їх від того, що віджило. І головне – створити найкращі умови для самопізнання, саморозвитку, а потім і самореалізації власної сутності кожної особистістю». Вчений підкреслює, що саме «у цьому – шлях до особистого щастя кожної людини, у цьому – єдиний спосіб ненасильницького динамічного прогресу суспільства, нації й держави» [2, с. 14].

Проблема спілкування істотно пов'язана як з особистісним розвитком учня чи студента, так і з формуванням його культури. Вища школа в умовах постіндустріального суспільства, на глибоке переконання автора, особливу увагу має приділяти загальній і професійній культурі майбутнього фахівця як важливому елементу його компетентності. Як підкреслює О.С. Пономарьов, професійній культурі належить чільне місце в системі категорій філософії освіти, оскільки «онтологічний статус професійної культури пов'язаний з її проявом, по-перше, як однієї з цілей навчально-виховного процесу у вищій школі, а по-друге, як визначальної характеристики професійної діяльності фахівця, тобто важливого аспекту його людського буття. У цьому відношенні професійна культура істотно змінює розуміння сутності фахової освіти та її змісту, піднімаючи на новий рівень їх відповідність соціальним очікуванням». На його думку, «аксіологічний статус професійної культури визначає її роль як одного з найбільш характерних атрибутів у системі життєвих цінностей та ідеалів людини, оскільки саме усвідомлення цією людиною соціальної значущості своєї фахової діяльності та її визнання одним з істотно життєво ціннісних чинників власне і виступає основним індикатором рівня розвитку особистості фахівця та його професійної культури» [3, с. 13-14].

Вважаємо за необхідне додати також, що зовнішнім проявом цього індикатора знов-таки виступає культура спілкування людини, яка відображає і її ставлення до інших людей, і рівень соціалізації, і здатність успішно співпрацювати у складі команди. Таким чином, сьогодні поняття професійної компетентності слід розглядати як структурно досить складне утворення, в якому над власне фаховою технологічною підготовкою людини виростає значна за обсягом і багатоспектна за складом позапрофесійна надбудова вимог до фахівця, яка, разом тим, набуває величезного значення для забезпечення його успішної професійної діяльності.

Розглянемо дещо детальніше основні складові професійної компетенції фахівця постіндустріального світу, їх зв'язок з феноменом міжособистісного спілкування та вплив на розвиток особистості.

Як зазначається в роботі [1], в результаті ефективного комп'ютерного навчання фахівця у нього має бути сформована інформаційно-технологічна (комп'ютерна)

компетентність, яка виступає як складне психічне утворення, що не зводиться до розрізнених знань і умінь працювати з комп'ютером, а є інтегральною характеристикою цілісної особистості учня, і відображає її комп'ютерну спрямованість, мотивацію до засвоєння відповідних знань і умінь, здатність до вирішення розумових задач у навчальній і професійній діяльності та здійснювати необхідне спілкування за допомогою комп'ютерної техніки, ступінь володіння прийомами комп'ютерного мислення.

Стосовно ж власне компетентності у сфері культури спілкування, або мовної компетентності, то Рада Європи виділяє стратегічну, соціальну, соціолінгвістичну мовну і навчальну компетентності. Специфічне ж поняття педагогічної компетентності включає відповідні знання, уміння, навички, а також засоби і прийоми їхньої ефективної реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку та саморозвитку особистості. Відповідно прийнято виділяти дві підструктури цієї компетентності: діяльну та комунікативну. Стосовно ж професійної підготовки майбутніх фахівців, цікавою уявляється думка І. А. Зимньої про те, що природа компетентності виявляється тільки в органічній єдності з цінностями людини, тобто при умові глибокої особистісної зацікавленості людини у даному виді діяльності [4, с. 34-36].

Це твердження стає особливо актуальним для професійних керівників, детермінація поведінки яких в процесі ділового спілкування має визначатися не тільки технологічними та функціональними аспектами, а й соціально-психологічними і морально-етичними. Адже від характеру їхнього ставлення до персоналу істотно залежить ставлення цього персоналу до керівника та організації, до виконання своїх функцій та службових обов'язків. Іншими словами, культура спілкування керівника з людьми визначає ефективність функціонування і розвитку організації, можливість успішного досягнення її заздалегідь визначених цілей. У зв'язку з цим формування розвинених комунікативних здібностей майбутніх керівників стає важливим завданням їх управлінської і психолого-педагогічної підготовки в системі професійної освіти. Тому Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ та О. С. ПОНОМАРЬОВ цілком справедливо підкреслюють важливу роль комунікативних умінь і культури спілкування майбутніх фахівців в процесі реалізації запропонованої ними інноваційної педагогічної концепції формування національної гуманітарно-технічної управлінської еліти [5].

Однією з особливостей сучасного етапу історії людської цивілізації, пов'язаною зі становленням і розвитком постіндустріального суспільства та його виключно характером, слід вважати усталену тенденцію неухильного зростання і постійного ускладнення безпосередніх контактів особистості з макросередовищем. При цьому, на жаль, на тлі помітного падіння духовності і культури широких верств населення і несприятливих змін системи життєвих цінностей поступово знижується рівень освіченості й авторитету знань. Водночас ці вкрай негативні процеси супроводжуються стрімким поширенням електронних інформаційно-комунікаційних засобів. Результати їх взаємодії, як і більшість досягнень науково-технічного прогресу, носять подвійний і суперечливий характер. З одного боку, вони істотно поліпшують і полегшують можливості спілкування людей незалежно від їх взаємного розташування у просторі. З іншого ж боку, ці результати призводять як до спрощення змісту спілкування та посилення його прагматичності, так і до все більшого забруднення жаргонними, а то й відвертими непристойностями та брутальними висловленнями. Ми тут лишаємо осторонь можливі шкідливі впливи електромагнітних випромінювань на організм людини, які належним чином ще до кінця не вивчені.

Особистісний розвиток людини взагалі та розвиток її здатності до спілкування, зокрема, являють собою досить складні процеси, які вимагають глибокого філософського, психологічного, педагогічного та лінгвістичного дослідження їх сутності та механізмів здійснення. Досить чіткий, образний і в той же час глибоко науковий їх опис наводить видатний російський психолог О. М. Леонтьєв. За його словами, «людина живе немов би у дійсності, яка для неї все більш розширяється. Спочатку це вузьке коло безпосередньо оточуючих її людей і предметів, взаємодія з ними, чуттєве їх сприйняття та засвоєння невідомого про них, засвоєння їхнього значення. Але далі перед нею починає відкриватися дійсність, яка лежить далеко за

межами її практичної діяльності і прямого спілкування: розсуваються межі світу, який вона пізнає та уявляє. Істинне «поле», яке визначає тепер її дії, є не просто наявне, але існуюче – існуюче об'єктивно або іноді тільки ілюзорно» [6, с. 209-210].

В сучасних же умовах процеси цього «розширення дійсності» стають набагато інтенсивнішими, такими, що людина ледве встигає їх сприймати, далеко не завжди осмислюючи і тому сприймаючи їх як певну даність. Спілкування набуває характерного «телеграфного стилю», практично зникає традиційне листування, при якому людина звичайно прагнула неквапливо не тільки викласти ту чи іншу інформацію, а й поділитися з кореспондентом своїми думками і почуттями, сумнівами і переживаннями. Сьогодні ж таке письмове спілкування у більшості випадків зводиться до обміну короткими SMS-повідомленнями або листуванням за допомогою електронної пошти. Як вже зазначалося вище, прагматизм і лаконічність стилю спілкування сучасної людини значною мірою позначається і на стилі її життя. Їй доводиться одночасно займатися кількома терміновими справами, які вона часто не встигає виконати, бо на неї навалюються все нові й нові, не менш важливі і також завжди термінові справи.

Певною мірою реагуючи на цей стиль життя, система освіти прагне навчити людину чіткій організації діяльності та її упорядкуванню, уводить до структури професійної підготовки формування навичок самоменеджменту тощо. Однак при всій пластичності своєї психіки, людина не може швидко змінити свою природу. Це призводить до численних стресових ситуацій, поширення різних неврозів. Показово, що в найбільш благополучних з точки зору рівня економічного розвитку і матеріального добробуту населення країнах люди часто відчують самотність і свою непотрібність, там постійно зростає кількість самогубств.

Отже, постіндустріальне суспільство не тільки розширює можливості людини, а й певною мірою звужує поле їх використання. Тому сьогодні перед системою освіти постає надзвичайно складне і відповідальне завдання відновлення її гуманістичної спрямованості, яка має стати основою нової філософії освіти і нової освітньої парадигми. Особистісний розвиток людини має відбуватися таким чином, щоб вона не тільки була готова до динамічних змін, які її очікують, а й сама прагнула здійснювати ці зміни, причому таким чином, щоб вони сприяли максимальній реалізації її творчого потенціалу.

У цьому контексті заслуговує на увагу глибока думка І. А. Зязюна про те, що «розвиток індивідуальних якостей дитини без формування у неї здатностей до реалізації своїх особливостей в умовах реального ринкового, жорсткого і жорстокого світу, і здібностей до подальшого саморозвитку себе як особистості, може стати для окремих учнів глухим кутом, шляхом у нікуди». Вчений спеціально підкреслює той момент, що «прагнення просто розвивати індивідуальність дитини є для неї справжньої «медвежою послугою»» [7, с. 8]. На моє глибоке переконання, ця думка є справедливою для всіх ланок системи освіти і всіх етапів її здобуття молодого людиною. Мені вже доводилось писати, що саме тому новітні педагогічні технології, які сьогодні розробляються і активно впроваджуються у навчальний процес як загальноосвітніх шкіл, так і професійних та вищих навчальних закладів, мають розглядатися як необхідна умова інтелектуального, творчого і морального розвитку особистості, підготовки молоді до успішного життя і діяльності в сучасному світі [1, с. 45]. Це повною мірою стосується і прищеплення їй комунікативних умінь і розвитку культури спілкування.

Уявляється доцільним наголосити на необхідності посилення уваги до розвитку комунікативних здібностей молоді та її культури спілкування, тому що систематичний постійний процес освіти, глибинна сутність якого полягає у передачі знань, умінь, відносин, цінностей і почуттів, відбувається за допомогою належним чином організованого педагогічного спілкування. При цьому однією з характерних особливостей процесу його здійснення є те, що одночасно, значною мірою мимовільно, характер і стиль цього спілкування відкладається у підсвідомості учнів чи студентів, впливаючи на формування їхньої культури спілкування. Однак цей вплив не є лінійним і відбувається у складній і суперечливій взаємодії з попереднім вихованням молоді

людини, з набутими нею життєвим досвідом, рівнем загальної культури і системою цінностей та ідеалів. Тому педагогові необхідно не тільки цілеспрямовано впливати на учня чи студента, а й прагнути прищепити йому бажання самостійно працювати над розвитком своєї комунікабельності, моральності, інтелекту і культурного рівня.

Таким чином, визначальною умовою успішного розв'язання завдань з формування творчої особистості молоді людини стає відповідна підготовка педагога. Адже відомо, що справжню Особистість може підготувати тільки Особистість. Отже, кожен педагог повинен добре усвідомити, що сучасному постіндустріальному суспільству потрібні люди, які здатні до самостійного мислення та самореалізації, як професійної, так і особистісної, які вміють критично і об'єктивно оцінити свої здібності і можливості, прагнуть до самовдосконалення, вміють успішно долати перешкоди. Сучасні молоді люди вже усвідомили і добре розуміють, що їм потрібні знання, практичні та інтелектуальні уміння для самоствердження і самореалізації у житті. Попередній аналіз автора чітко висвітлює той факт, що ті якості особистості, які працевдавці, економісти, практичні працівники освіти вважають пріоритетними, формуються в процесі творчого розвитку учнів [8].

Отже, цільова спрямованість процесів навчання і виховання на творчий розвиток особистості значною мірою наближує нас до ефективного розв'язання проблем успішної її адаптації в сучасному суспільстві. Досягнення ж вказаної мети при організації навчально-виховного процесу у будь-якому навчальному закладі можливе, на наше глибоке переконання, лише на основі застосування перспективних педагогічних технологій, які орієнтовані на конкретного учня чи студента, на вирішення його проблем і, що особливо уявляється важливим, на його можливості і здібності до навчання. В сучасній педагогічній теорії такі технології прийнято називати особистісно зорієнтованими, хоча окремі вважають, що їх більш доречно називати соціально орієнтованими, оскільки в процесі навчання і виховання одночасно відбувається і соціалізація особистості.

Розробка і практичне використання таких технологій має виходити з положень сучасної філософії освіти і обов'язково враховувати психолого-педагогічні закономірності розвитку особистості, в тому числі її здібності до міжособистісного спілкування як до інструменту взаємодії з іншими людьми, однієї з важливих життєвих потреб та основного способу пізнання людиною самої себе та зовнішнього світу. Таким чином, педагогічні технології, орієнтовані на творчий розвиток особистості, виступають невід'ємною складовою частиною всієї системи особистісно орієнтованої освіти, під якою прийнято розуміти такий процес освіти, при якому особистість учня чи студента знаходиться у центрі цілісного навчально-виховного процесу, в якому їх активна навчально-пізнавальна діяльність, а не викладання, є провідною у тандемі «вчитель-учень» чи «викладач-студент», і в якій традиційна парадигма освіти вчитель-підручник-учень замінюється на нову: учень-підручник-учитель [1, с. 50-51].

Практична ж реалізація цієї парадигми знов-таки відбувається завдяки правильній організації педагогічного спілкування безпосередньо за допомогою цілеспрямованого розвитку комунікативних умінь учня і прищеплення йому культури спілкування. Це зумовлено тим, що, згідно з принципами гуманістичної психології, найбільш чітко сформульованими свого часу К. Роджерсом, по-перше, взаєморозуміння, яке вкрай необхідне для розвитку особистості, може досягатися лише у результаті спілкування, а по-друге, самовдосконалення, розвиток, відбувається на основі взаємодії з середовищем, з іншими людьми. Зовнішня оцінка є дуже суттєвою для людини, для її самосвідомості, а вона також досягається в результаті прямих і прихованих контактів, іншими словами, в результаті різних видів і способів міжособистісного спілкування.

Наведені міркування автора та результати аналізу взаємовпливу і взаємозалежності між особистісним розвитком людини постіндустріального світу й характером її міжособистісного спілкування та необхідними напрямами реформування системи освіти, які б забезпечували належну їх відповідність, дають вагомий підстави дійти таких висновків.

По-перше, становлення і розвиток постіндустріального суспільства істотно змінює не тільки цілі та зміст матеріального виробництва, а й сферу духовного життя людини, характер її індивідуального і суспільного буття. Відповідно до цього змінюється і система суспільних відносин, в тому числі й зміст і характер міжособистісного спілкування. Воно стає все більш чітким, цілеспрямованим і прагматичним. Однак разом з тим спілкування поступово втрачає людяність, емоційне забарвлення і добросердечність.

По-друге, оскільки спілкування виступає не тільки однією з життєвих потреб людини, а й основним засобом соціалізації та особистісного розвитку людини, формування її належної комунікативної компетенції і культури спілкування стає важливим завданням системи освіти. Це тим більш важливо для вищої школи, оскільки культура спілкування все більш трансформується у невід'ємну складову професійної компетенції сучасного фахівця.

По-третє, для забезпечення можливості формування належного рівня професійної компетенції майбутніх фахівців та прищеплення студентам не просто високої культури спілкування, а й здатності та внутрішньої потреби у постійному її розвитку та вдосконаленні необхідна розробка і впровадження в реальну практику навчально-виховного процесу ефективних педагогічних технологій та відповідної підготовки самих педагогів.

Таким чином, цілеспрямована діяльність системи освіти, орієнтована на формування і розвиток особистості, яка б відповідала вимогам нового постіндустріального суспільства має розглядатись як один з найважливіших засобів забезпечення можливості подолання системної кризи, яку переживає Україна, її соціально-економічного і духовного відродження та її виходу на траєкторію сталого розвитку.

Література:

1. *Сисоєва С. О.* Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія / С. О. Сисоєва. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с.
2. *Кремень В. Г.* Освіта в Україні: стан і перспективи розвитку / В. Г. Кремень // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Ч. 1. – С. 5-14.
3. *Пономарьов О. С.* Професійна культура в системі категорій філософії освіти / О. С. Пономарьов // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 75. – Вип. 62. – Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – С. 13-16.
4. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции – новая парадигма результатов образования / И. А. Зимняя // Высшее образование: под ред. В. М. Филипповой. – М.: Центр сравнительной образовательной политики, 2003. – 303 с.
5. *Товажнянський Л. Л.* Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХП» та шляхи її реалізації: Навчально-методичний посібник. – Видання 2-ге (стереотипне) / Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов. – Харків: НТУ «ХП», 2004. – 416 с.
6. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – изд. 2-е. / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
7. *Зязюн І. А.* Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / І. Зязюн // Рідна школа, 2000. – № 8. – С. 8-13.
8. *Сисоєва С. О.* Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 403 с.